

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
Харківський національний університет внутрішніх справ
Сумська філія
Кафедра соціально-економічних дисциплін

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни «Основи економічної теорії»
обов'язкових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

081 Право (право)

за темою – «Економічна система суспільства і відносини власності

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 14.08.2024р. № 8

СХВАЛЕНО

Вченою радою
Сумської філії
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 08.07.2024р. № 8

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від 13.08.2024р. № 7

Розглянуто на засіданні кафедри соціально-економічних дисциплін Протокол
від 25.06.2024р. № 23

Розробник:

завідувач кафедри соціально-економічних дисциплін Сумської філії ХНУВС,
кандидат економічних наук, доцент Лук'янихіна О.А.

Рецензенти:

1. Професор кафедри міжнародних економічних відносин ННІ БіЕМ СумДУ,
доктор економічних наук, професор Таранюк Л.М.
2. Завідувач кафедри юридичних дисциплін Сумської філії Харківського
національного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, доцент
Панасюк О.В.

План лекції

1. Технологічні способи виробництва (ТСВ) – етапи людської цивілізації.
2. Економічна система: суть, типи, види та моделі.
3. Відносини власності. Економічний та юридичний зміст власності.
4. Сутність та особливості приватизації в Україні.

Рекомендована література:

1. Цивільний кодекс України: Закон України № 435-IV від 16.01.2003 // Відомості Верховної Ради України. 2003 № 40(03.10. 2003). Ст. 356
2. Про оренду державного та комунального майна: Закон України № 157-IX від 03.10.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-20>
3. Про оренду землі: Закон України від 6 жовтня 1998 р. *Урядовий кур'єр*. 1998. № 203-204. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161-14>
4. Про приватизацію державного і комунального майна Закон України № 2269-VIII від 18.01.2018 // Відомості Верховної Ради (ВВР). 2018. № 12. ст.68 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2269-19>

Основна

1. Основи економічної теорії : навч. посіб. / Т. Ф. Ларіна, Н. В. Павленко, В. Ю. Прокопенко та ін.; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ФОП В.П. Тарасенко, 2015. 310 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/7766>
2. Основи економічної теорії та судової бухгалтерії: навч. посіб. /Т.Ф. Ларіна, Н.В. Павленко, С.О. Ткаченко, В.А. Фурса; МВС України, Харків. Нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2019. 328 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/7766>
3. Камінська Т. М. Основи економічної теорії /.- 2-е вид., випр. К.: ВСВ «Медицина», 2018. 222с., С.31-47. URL: <https://www.medpublish.com.ua/images/pdf/74988.pdf>

Допоміжна

1. Концептуальні засади теорії реформування економічної системи України : навч.-наук. вид. / [авт. кол. : К. М. Бліщук, Є. М. Борщук, З. М. Бурик та ін.] ; за наук. ред. чл.-кор. НАН України, д-ра екон. наук, проф. В. С. Загорського. К. ; Львів : НАДУ, 2012. 476 с.
2. Конституційні засади економічної системи України : монографія / В.А. Устименко, Р.А.Джабраїлов, В.М.Кампо, Р.О.Коваленко, М.В. Савчин / НАН України. Ін-т економіко-правових досліджень. Донецьк : ТОВ «Юго-Восток», 2011. 258 с. URL: https://www.nas.gov.ua/text/pdfNews/Constitution_economics_book_IEPD_2011.pdf
3. Основи економічної теорії: підруч. / за заг. ред. Л.С. Шевченко. Харків: Право, 2016. 448 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KOMPLEKS/ET/KURS/OSNOVA_ET/EkonomTeoria.pdf

Наукові статті

1. Блага В.В. Марченко І.Ю., Кобзарєва Г.Ю. Приватизація державного майна як шлях виходу з кризи. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. Вип.10. С.140-143. URL: <http://global-national.in.ua/archive/10-2016/30.pdf>
2. Жукова Л.Ж. Альтернативність економічного розвитку держави з погляду інституційного підходу перетворень. *Економічна теорія*. 2016 № 3. С.33-45. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecte_2016_2_4
3. Зюрь Д. В. Сутність та чинники розвитку економічної системи. Державне будівництво. 2016. № 2. С. 1-12. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2016_2_6

4. Кошик О.М., Легінькова Н.І. Фабрика Приватизація в Україні: ідеологія, реалізація, проблем. *Наукові праці Кіровоградського НТУ. Економічні науки*, 2011, вип. 20, ч. I. URL: <http://dspace.kntu.kr.ua/jspui/bitstream/123456789/485/1/14.pdf>
5. Лук'янихіна О.А. Вплив корупції як асоціального економічного явища на перспективи реалізації євроінтеграційних цілей України. *EUROPEAN INTEGRATION OF ECONOMICS, EDUCATION AND LAW: Proceedings of the International Scientific Conference*, March 22-23, 2018. Warsaw: BMT Eridia Sp. z o.o. Wydawnictwo Erida, 2018, p. 352. P.184-187 URL: <http://www.otei.odessa.ua/wp-content/uploads/2018/03/Warsawa-International-Conference-2018.pdf>
6. Лук'янихіна О.А. Рейдерство: причини та негативні наслідки для розвитку ринкового бізнес-середовища в Україні. *Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави* : тези доп. VII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 30 лист. 2018 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. С.259-261. URL: file:///C:/Users/%D0%9E%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B0/Downloads/Kharkivs%20natsionalnyi%20universytet%20vnutrishnikh%20sprav%2025%20rokiv%20dosvidu%20ta%20pohliad%20u%20maibutnie_1994_2019.pdf
7. Матвієнко Р. О. Економічна система та її роль в організації регіонального простору: специфіка та елементи. *Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка*. 2014. С. 152-155. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/ape_2013_5_18.pdf.
8. Міночка М. Н. Характеристика елементів системи «Інститут власності». Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України, 2014. № 2. С. 118-131.
9. Мягких І.М. Особливості приватизаційних процесів та формування стратегії приватизації в Україні. *Економіка. Фінанси. Право*. 2013. №9. С.19-22. URL: http://ecfipr_2013_9_7.pdf

Інтернет-ресурси

Звіти фонду державного майна. URL: <http://www.spfu.gov.ua/ua/documents/docs-list/spf-reports.html>

Тема3 Економічна система суспільства і відносини власності

План лекції

1. Технологічні способи виробництва (ТСВ) – етапи людської цивілізації.
2. Економічна система: суть, типи, види та моделі.
3. Відносини власності. Економічний та юридичний зміст власності.
4. Сутність та особливості приватизації в Україні.

Текст лекції

1. Технологічні способи виробництва – етапи людської цивілізації

Основою загально-цивілізаційного розвитку виступають зміни у технологічному способі виробництва (ТСВ), який являє собою історично певний тип розвитку і поєднання у виробництві всіх компонентів ПС, і перш за все виробника із засобами виробництва (ЗВ). За іншим визначенням ТСВ це єдність ПС і техніко-економічних відносин. Величезне значення тут має рівень розвитку засобів праці (ЗП). Ще Маркс, досліджуючи розвиток людської цивілізації прийшов до висновку, що економічні епохи відрізняються не тим, що виробляється, а тим, як виробляється, якими засобами праці.

В сучасній політекономії виділяють три етапи розвитку ТСВ і відповідних їм цивілізацій.

Перший етап охоплює доіндустріальну (або як її ще називають традиційну, аграрну) цивілізацію (8-10 тис. років). Сюди входять первіснообщинна, рабовласницька і феодальна суспільно-економічні формації. Тут ключовими ресурсами виступали ручна праця, її примітивні знаряддя, худоба, земля, оточуючий людину тваринний і рослинний світ. Техніка виробництва будувалась на природно-технічному прогресі з використанням органів тіла людини і примітивних предметів природи (палиці, каменю, кістки) і технічному прогресі з використанням вогню і металів: ковальський міх, ручні жорна, ткацький верстат, гончарний круг. техніка розвивалась відокремлено від науки, на основі емпіричних знань і практичного досвіду. Сама людина використовувала понад 90% роботи, її **праця була ручною**. Переважаючою формою організації виробництва була проста кооперація і мануфактура. Саме тому цьому етапу відповідає **інструментально-ручний ТСВ**.

На другому етапі, що охоплює індустріальну цивілізацію (більше 2-х століть) панівною становиться механізована праця (з використанням машинної техніки, основаної на парі та електриці). Тут на перший план висуваються такі ресурси як машини і сировина, що створюються промисловістю. Вони використовуються як капітал для одержання прибутку та збагачення. Основною формою організації виробництва стає **фабрика**. **ТСВ базується тут на першій і другій промисловій революції, науково-технічному прогресі і називається машинним (механізованим)**.

На третьому етапі відбувається становлення постіндустріальної цивілізації, наука та інформація перетворюються у головний виробничий ресурс, у безпосередню продуктивну силу. Тут використовується переважно **автоматизована праця**. **Організаційною формою такого виробництва стає виробничо-технічний автоматизований комплекс, або завод-автомат**. Тому ТСВ цього етапу називається автоматизованим і базується він на НТР.

На цьому етапі:

- 1) з'являється нова технологічна структура виробництва (роботизація, безлюдна, ресурсозберігаюча, безвідходна технологія);
- 2) формується новий тип працівника як творця, регулювальника і контролера;
- 3) значно збільшується частка працюючих у невиробничій сфері понад 2/3, а в Україні тільки 28%;

4) відбувається органічне поєднання, інтеграція матеріального і духовного виробництва у структурну цілісність;

5) здійснюється перехід до нового типу, нової якості економічного зростання, головним змістом якого стає економічність, ефективність та соціально-гуманістична спрямованість.

2. Економічна система: суть, типи, види та моделі.

Економіка будь-якої країни функціонує як багатовимірна система, що складається з великої кількості різних взаємопов'язаних та взаємозалежних компонентів, які розвиваються відповідно до спільних для всієї системи законів.

Економічна система – це сукупність взаємопов'язаних і відповідним чином упорядкованих елементів економіки, що утворюють певну цілісність, економічну структуру суспільства.

Економічна система – це загальна організація суспільного виробництва, спрямована на задоволення потреб суспільства.

Це визначення є стислим, але воно відображає суть економічної системи, а саме те, що це певним чином організована економічна діяльність людей, спрямована на досягнення головної мети – забезпечення обміну речовин між людиною і природою. Потрібно зазначити, що на кожному історичному етапі розвитку суспільства організація економічної діяльності буде мати свою конкретну форму прояву.

Наприклад, подолання простору на різних етапах розвитку людства буде мати свою форму реалізації.

Національна економіка, або господарство країни – це сукупність домогосподарств, підприємств, відповідних державних інституцій і установ, інфраструктури та різних активів у межах певної державної території.

Основне завдання національної економіки – виробництво й розподіл споживчих та капітальних благ, потрібних для підтримання життєдіяльності суспільства.

Відомий американський економіст Пол Самуельсон визначає будь-яку економічну систему, незалежно від її соціально-економічної форми, як таку, що має відповідати на три запитання: Що? Як? Для кого? Економічна система має забезпечувати не лише теоретичну відповідь на ці запитання, а й реальні економічні дії, бо кожна з існуючих систем не здатна запобігти альтернативному вибору в умовах обмежених природних ресурсів і виробничих можливостей.

Економічна система являє собою сукупність усіх видів економічної діяльності людей у процесі їх взаємодії по вибору оптимального використання обмежених ресурсів з метою задоволення потреб суспільства.

Економічна система включає відносно самостійні підсистеми:

1) за відтворювальною ознакою – безпосереднього виробництва, розподілу, обміну і споживання;

2) за структурою виробничих відносин – соціально-економічних відносин, організаційно-економічних відносин, техніко-економічних відносин, конкретних відносин господарювання.

Основними структурними елементами економічної системи є: **продуктивні сили (ПС), виробничі відносини (ВВ) і господарський механізм (ГМ).**

Продуктивні сили (ПС) – фактори, які забезпечують перетворення речовин природи відповідно до потреб людей, створюють матеріальні і духовні блага і

визначають зростання продуктивної суспільної праці, відображують взаємодію людей із природою, спосіб поєднання людини з технічними засобами праці

Виробничі відносини (ВВ) – суспільна форма розвитку продуктивних сил у процесі виробництва, обміну, розподілу та споживання матеріальних та духовних благ. Відносини між людьми, що виникають у процесі суспільного виробництва.

Господарський механізм – координуючий та взаємоузгоджувальний елемент економічної системи, що являє собою сукупність методів, інструментів та механізмів за допомогою яких реалізуються об’єктивні економічні закони.

Сучасний економічний механізм поєднує методи ринкового саморегулювання та державного управління економічними процесами.

Ознаками (критеріями) класифікації економічних систем марксизм вважає тільки власність на засоби виробництва і, у зв’язку з цим виділяє 5 систем: первіснообщинну, рабовласницьку, феодальну, капіталістичну і комуністичну. Макконнелл К.Р., Брю С.Л. в Економікс за двома ознаками (власністю на ресурси і способом координації і управління економічною діяльністю) виділяють чистий капіталізм, командну економіку, традиційну економіку, і змішані системи.

Еволюція економічних систем як форм господарювання.

Цивілізаційний підхід розглядає економічний розвиток як зміну цивілізацій; окрім економічних факторів бере до уваги й неекономічні: соціокультурні, соціально-політичні, пост економічні, природно-кліматичні, географічні тощо

Поняття “цивілізація” (від *лат. civilis – громадянський, суспільний*) введено всього 2 століття назад французькими філософами-просвітителями для характеристики суспільства, у якому панують культура, розум і воля; коли домінуючу роль у суспільному виробництві почали відігравати не природні, а створені людьми засоби виробництва.

Л. Морган і Ф. Енгельс це поняття використовували для характеристики стадій розвитку людського суспільства. У постсоціалістичних країнах його використовують для **визначення ефективно організованого ладу, системи соціально-економічних відносин в індустріально розвинutih країнах світу.**

Рис. 3.1 – Класифікація загальноцивілізаційного процесу

Вертикальний аспект характеризує загальну логіку суспільно-історичного прогресу людства у всесвітньому масштабі шляхом глобальних технологічних революцій (неолітична, перша промислова, друга промислова – електротехнічна, науково-технічна, інформаційна тощо).

Згідно з цією теорією виділяють 7 цивілізацій: *неолітичну* – 30-35 віків; *східно-рабовласницьку* (бронзовий вік) – 20-23 віки; *античну* (залізний вік) – 12-13 віків; *раннєфеодальну* – 7 віків; *передіндустріальну або аграрну* – 4-5 віки; *індустріальну* – 2-3 віки і *постіндустріальну* – 1,3 віки. Особливий інтерес для політичної економії мають 3 останні.

2. Формаційна теорія розвитку людського суспільства науково обґрунтована Карлом Марксом. За його вченням *суспільно-економічна формація (СЕФ)* – це суспільство з певним економічним базисом або способом виробництва, продуктивними силами, виробничими відносинами і відповідною суспільною надбудовою. При цьому розвиток людського суспільства розглядається як закономірний процес зміни п'яти СЕФ.

Формаційний підхід розрізняє економічні системи згідно зі способом поєднання виробників із способами виробництва, який визначається панівною формою власності на засоби виробництва.

Соціально-економічні формації:

- 1) первіснообщинна;
- 2) рабовласницька;
- 3) феодальна;
- 4) капіталістична;
- 5) комуністична

3. Функціональний підхід. Класифікація ЕС відбувається за такими ознаками:

- 1) власністю на засоби виробництва;
- 2) механізмом координації (регулювання, управління) економічної діяльності

Економічні системи відповідно до засад прийняття економічних рішень:

- 1) традиційна;
- 2) ринкова;
- 3) командна;
- 4) змішана.

4 Стадійний підхід класифікує економічні системи залежно від рівня продуктивних сил і технологічного розвитку суспільства.

Стадії економічного зростання (Уолт Уїтмен Ростоу, 1960 «Стадії економічного зростання»):

- 1) традиційне суспільство (період до кінця феодалізму);
- 2) перехідне суспільство;
- 3) суспільство, що зазнає зрушень (період промислової революції);
- 4) «зріле», індустріальне суспільство;
- 5) суспільство масового споживання.

Згідно з Ростоу, цивілізація проходить у своєму історичному розвитку п'ять основних стадій, кожній з яких відповідає свій тип соціуму:

- 1) традиційне суспільство має переважно аграрний характер, примітивну техніку, нерозвинену науку, жорстка соціальна ієрархія, влада зосереджена в руках землевласників;
- 2) перехідне суспільство прагне інтенсифікувати сільськогосподарське виробництво, націлене на розвиток централізованої державності, формування націоналізму як фундаменту економічної безпеки, виникнення класу підприємців;
- 3) суспільство «стадії зсуву», основною особливістю якого є розгортання промислової революції;
- 4) суспільство «стадії зрілості» або індустріальне суспільство – широке впровадження у виробництво і повсякденне життя досягнень науки і техніки, швидке зростання міст, переважання міського населення над сільським та працівників високої кваліфікації над іншими працівниками;

5) суспільство «ери високого масового споживання» з різким зростанням рівнем якості життя за рахунок інтенсивного розвитку сфер послуг і виробництва товарів масового споживання.

Важливо!!!! Економічні системи, що реально існують чи існували, не повною мірою відповідають теоретичним моделям; їх віднесення до того чи іншого типу здійснюється згідно з домінуючими рисами

Еволюція економічних систем як форм господарювання.

Сучасна політична економія виділяє три чисті моделі економічних систем: традиційну, ринкову і командну (КАС). Четвертою найбільш розповсюдженою є змішані (гібридні) ЕС.

1. Натуральна економіка притаманна первіснообщинній системі, господарствам рабовласників і феодалів

Кожна виробнича одиниця (господарство) є замкненою системою організаційно-економічних відносин, відокремленою від інших, існує за рахунок власних виробничих ресурсів з метою самозабезпечення всім необхідним для життя

2. Командна (командно-адміністративна, соціалістична, планова) економіка була втілена в життя в колишньому СРСР і країнах соціалістичної співдружності

- 1) одержання засобів виробництва, робочої сили і результатів виробництва;
- 2) централізоване регулювання економіки;
- 3) розвинений державний патерналізм (гарантована зайнятість, безоплатність багатьох послуг освіти, медицини, культури тощо);
- 4) недостатня (для побудови постіндустріального суспільства) здатність до генерування і впровадження інновацій

3. Ринкова економіка у вигляді, наближеному до «чистого» ринку, існувала в розвинених країнах Заходу XIX ст.

1. Приватна власність на засоби виробництва, працю та вироблену продукцію;
2. Децентралізованість процесів прийняття економічних рішень (свобода споживчого вибору і підприємництва на основі вільної конкуренції);
3. Наявність «провалів ринку»;
4. Низький рівень соціального захисту;
5. Висока здатність до генерування і впровадження інновацій (забезпечує швидкий економічний розвиток)

4.Змішана економіка за сучасних умов спостерігається у розвинених країнах

1. Ринкова основа економічної системи (з притаманними ринковій економіці рисами);
2. Активне державне регулювання економіки з метою:
  - підтримки конкурентного ладу;
  - забезпечення сталого розвитку країни;
  - нівелювання «провалів ринку»;
  - соціального вирівнювання;
  - соціального захисту.

«Провали» ринку – ситуації, за яких ринковий механізм не може забезпечити ефективного використання ресурсів.

3.Відносини власності . Економічний та юридичний зміст власності.

Основу економічної системи, її ядро становлять відносини власності. Спочатку відносини власності виступали у формі певних історичних звичаїв і традицій. потім з виникненням держави власність одержала юридичне оформлення. Так виникла юридична (правова) категорія власності. Вона виражає юридичне закріплення за різними суб'єктами майнових прав володіння, користування і розпорядження і

вивчається не політекономією, а юриспруденцією. На Заході широке розповсюдження одержала маржиналістська теорія прав власності як “правил гри” в господарській системі (амер. Р. Коуза і А. Алчіана). Суть її полягає в тому, що не ресурси (засоби виробництва або робоча сила) самі по собі є власністю, а пучок (11 елементів) або частка прав по використанню обмежених (рідкісних) ресурсів. Тому відносини власності – це система виключень із доступу до матеріальних і нематеріальних ресурсів. прав власності набуває той, хто цінує їх вище, хто здібний здобути з них більшу користь.

Але право власності визначається об’єктивно існуючим економічним змістом власності як економічної категорії. Саме економічні відносини власності детермінують їхню юридичну форму. Взаємозв’язок тут такий: економічні відносини – базисні, юридичні – надбудовні. Інакше кажучи, власність це економіко-юридична категорія.

Власність – сукупність відносин, що визначають спосіб привласнення речей та надають можливість отримання вигоди від їх користування

Власність в економічному значенні – це економічні відносини між людьми по привласненню і господарському використанню матеріальних і духовних благ.

Рис.1.4 Характерні властивості власності

Система економічних відносин власності виявляється у всіх фазах кругообігу (виробництва, розподілу, обміну і споживання) і включає елементи:

- привласнення факторів і результатів виробництва;
- господарське використання майна;
- економічні форми реалізації власності.

Безперечно, що власність визначає і надбудову, починаючи з економічної політики і закінчуючи такими її елементами, як шлюб і сім'я. Приведемо тільки один приклад. У 70-х роках в одній із газет Великобританії (графство Шропшир) була опублікована така об'ява: "Чоловік – володар трактора, бажає познайомитись з жінкою, що володіє комбайном, з метою шлюбу. Прохання надсилати фотографію комбайна".

Саме привласнення політекономія розглядає у нерозривній єдності двох його сторін: **матеріально-речового змісту** привласнення об'єкту власності (предмети природи або продукти людської праці, призначені для виробництва – засоби виробництва, робоча сила, фінанси і особистого споживання – життєві блага) і **суспільно-економічної форми** привласнення – відчуження об'єктів певним суб'єктом.

Особлива сфера економічних відносин власності виникає у процесі господарського використання майна не самим власником, а іншим суб'єктом – підприємцем на правах володіння і користування чужою власністю на певних умовах. Найбільш розповсюдженими такими відносинами є оренда, концесія, лізинг, прокат, кредит та ін.

Власність економічно реалізується, коли приносить дохід її суб'єкту у вигляді прибутку, різних платежів, податків, дивідендів та ін.

Кожному типу цивілізації притаманний специфічний їй домінуючий об'єкт власності.

Для **доцивілізаційної епохи** таким об'єктом було природне середовище – земля, рослинний і тваринний світ, які у своїй цілісності органічно зливались з суб'єктом їх привласнення – первісною людиною.

У **традиційній аграрній цивілізації** домінуючим об'єктом власності:

- В **рабовласництві** був сам виробник – раб, як "знаряддя праці", що розмовляє (Арістотель), живий товар, якого власник міг продати і навіть безкарно вбити. Існувала відкрита експлуатація. Весь продукт праці рабів привласнював їх господар, залишаючи повністю безправній людині самий мінімум для підтримання життя.

- У **феодалному** суспільстві була повна власність на домінуючий об'єкт (землю) і неповна на працівника (кріпосного селянина), якого поміщик не міг убити, але міг продати і купити. Кріпосний селянин володів клаптем землі і дрібними знаряддями праці. Експлуатація тут теж базувалась на позаекономічному примусі до праці.

В **індустріальній цивілізації**, початок якої поклав капіталізм, вперше в історії домінуючим об'єктом власності стали створені людиною засоби виробництва, які прийняли специфічну соціально-економічну форму "капіталу" і концентрувались у індивідуальній приватній власності капіталістів. Безпосередні ж виробники (робітничий клас) позбавлені засобів виробництва, а отже, і засобів існування. Робітника капіталіст не може ні купити, ні продати, ні примусити працювати на себе. За К. Марксом він є юридично вільним власником своєї робочої сили. Але, щоб утримувати себе і свою сім'ю, він вимушений найматись (продавати свою робочу силу) володарю засобів виробництва (капіталу) і зазнавати експлуатацію, яка основана на економічному примусі до праці. В "Економіці" по іншому трактується це питання. Справа в тому, що застосування капіталу підвищує продуктивну силу працівника. Як вважають амер. Дж. Кларк, П. Самуельсон та ін., капітал має "власну продуктивність". Тому, як власник речового капіталу, роботодавець привласнює свій дохід у вигляді прибутку, а найманий робітник, як власник людського капіталу, свій – у вигляді заробітної плати. Звідси партнерська гармонія класових інтересів капіталістів і робітників, а отже відсутність всякої експлуатації. І все ж робітники, використовуючи "чужі", а не свої засоби виробництва знаходяться в залежному (підлеглому) від підприємців-хазяїнів становищі у привласненні умов і результатів

виробництва. Не проявляють таке ж як роботодавці добросовісне, творче відношення до праці, не в такій мірі зацікавлені в ефективному веденні виробництва. У так званому соціалізмі КАС теж була експлуатація, але в інших формах: “державної” – мізерної заробітної плати (не більше 20% своєї праці проти 70% в розвинутих країнах), “казарменої” – закріпачення селян в одержавлених колгоспах, “табірної”, де щорічно на будовах комунізму експлуатувались 10-15 мол. “ворогів народу”.

У *постіндустріальній цивілізації*, під впливом НТР домінуючим об’єктом власності стають наука та інформація. У зв’язку з цим змінюється традиційне марксистське політекономічне положення про вирішальну роль власності на засоби виробництва. Тепер такою стає інтелектуальна власність.

Щодо суб’єктів власності, то ще зовсім недавно у нас єдиним власником вважалась держава, яка ототожнювалась з усім суспільством. Ідеологічно формувалось негативне ставлення основної маси населення до самого поняття “власник”, “хазяїн”. По суті зник персоніфікований власник.

А. Сміт вважав, якщо людина не має власності, то вона намагається якомога більше їсти і менше працювати. Де немає власності, там немає і справедливості.

Сучасна система суб’єктів власності включає в себе: окремих громадян, сім’ї, об’єднання людей, трудові колективи підприємств, галузей, регіонів, класи, соціальні групи, громадські організації, державу, народ, місцеві сторони влади, міжнародні асоціації та інші. Всі вони поділяються на два види: фізичні особи (окремі люди) і юридичні особи (підприємства, фірми).

Власність завжди існує у певних історично зумовлених типах, видах і формах. Складність і багатоманітність прояву відносин власності в економічній літературі. класифікується по різному. Марксизм ділить власність на два типи: приватну і суспільну. Зарубіжні вчені виділяють одноосібну (приватну), колективну (партнерство) і державну або більш укрупнено приватну і державну. В останньому критерій поділу такий: все недержавне є приватним. В основі всіх указаних типів лежить приватна власність.

В історії найбільш відомі два основних типи власності – приватна і суспільна.

Приватна власність характеризується тим, що окремі особи ставляться до засобів виробництва, а отже, і виробленого продукту як до своїх власних. повне право приватної власності за маржиналізмом мають особи, які володіють цілим “пучком прав” (11 прав). Приватна власність має два види: *трудова і нетрудова*. Трудовою приватною власністю володіють одноосібні селяни, ремісники, фермери та інші дрібнотоварні виробники, котрі живуть своєю працею. тут в одній особі поєднані власник-хазяїн і працівник, що спонукає добросовісно, творчо і з повною віддачею працювати для свого власного блага.

Нетрудова приватна власність характеризується тим, що суспільство поділено на власників засобів виробництва і тих, хто їх позбавлений. Власники засобів виробництва створюють господарства із застосуванням чужої праці для одержання натуральних чи грошових доходів. За марксистською теорією цей вид приватної власності є основою експлуатації людини людиною і виявляється у таких конкретних формах – рабовласницької, феодальної і капіталістичної. остання у свою чергу може бути індивідуальною, кооперативною, акціонерною, монополістичною, державно-монополістичною.

Суспільній власності притаманне спільне привласнення засобів виробництва і виробленого продукту. Її можна представити у двох основних видах: як власність народу в цілому і як власність окремих колективів. Реально ж у господарській практиці вона виступає в формах державної і групової. Державна може бути загальнодержавною і муніципальною, а групова – загально-неподільною (сімейна в частині спільно нажитого майна, колективна, громадських організацій) і спільно-

пайовою (кооператив, акціонерне товариство, господарське товариство, господарське об'єднання, спільне підприємство, сімейна на основі шлюбного контракту).

Донедавна в економічній літературі приватна і суспільна власність абсолютизувалися і розглядалися як антиподи, тобто такі, що заперечують одна одну і не можуть разом співіснувати.

У СРСР державна власність оголошувалась провідною і загально народною, можливості якої вважались наближеними, а переваги незаперечними порівняно з іншими формами власності.

Досвід країн з розвинутою ринковою економікою доводить, що в цивілізованому суспільстві поруч існують різні типи, види і форми власності, доповнюючи одна одну і урізноманітнюючи та збагачуючи економічне життя. В кожному суспільстві є галузі, які можуть успішно розвиватись переважно на основі приватної власності: це в основному сфера обслуговування населення. Сучасна індивідуалізація виробництва також більшою мірою зорієнтована на приватну власність. Водночас технологічний процес окремих галузей вимагає їх усунення в рамках держави або окремого колективу (залізниця, транспорт, зв'язок та ін).

Свого часу в нашій країні протиставлення приватної і суспільної власності дуже негативно позначилося на господарській практиці. пряме насильне усунення приватних форм господарювання стало відчутним фактором гальмування економічного розвитку.

Таким чином, приватну і суспільну власність не варто протиставляти, не слід також вважати, що одна з них більш прогресивна, а інша регресивна.

Прогресивний економічний розвиток завжди передбачає взаємодію цих двох типів власності. У реальній дійсності відносини різних типів, видів і форм власності переплітаються, утворюючи перехідні і змішані форми. І кожна з них повинна знайти свою "нішу" в економічній системі найбільш ефективного її використання. Причому за Конституцією України "Усі суб'єкти права власності рівні перед законом".

Внаслідок нерівномірності економічного розвитку, науково-технічного прогресу, технологічної багатогранності, відмінностей в рівні усупільнення виробництва, поділу праці, спеціалізації і кооперування, реалізації економічних інтересів різних суб'єктів власності об'єктивною закономірністю є не одноманітність, а поліморфізм і ускладнення відносин власності.

4.Сутність та особливості приватизації в Україні:

Головним змістом ринкової трансформації економіки у постсоціалістичних країнах, в тому числі і в Україні, є роздержавлення і приватизація власності.

Роздержавлення – це перетворення державних підприємств у різноманітні інші форми недержавного господарства. Воно означає істотне скорочення державного сектора економіки і масштабів державного втручання в економіку. Роздержавлення може здійснюватися у двох формах: приватизації і комерціалізації державних підприємств.

Загалом під **приватизацією** розуміють відчуження майна підприємств державної і колективної власності на користь приватних фізичних та недержавних юридичних осіб.

Комерціалізація державних підприємств означає перетворення їх у самостійні господарські одиниці на засадах підприємництва з повною відповідальністю за результати господарювання.

Необхідність процесу приватизації була зумовлена:

- по-перше, кризовим положенням економіки й суспільства в цілому;
- по-друге, неминучістю переходу до ринку;
- по-третє, поняттям уродженої економічної активності приватного власника;

- по-четверте, визнанням того визначення, що своя власність - це основа свободи особи.

Головними **цілями приватизації** є: перетворення підприємств у конкуруючих між собою товаровиробників, забезпечення господарського ставлення до засобів і результатів виробництва, значне підвищення його ефективності і на цій основі повніше задоволення потреб людей. Її інколи називають тихою революцією, яка завойовує світ.

Починаючи з 1992 року, у країні було прийнято низку законодавчих та нормативних актів, спрямованих на формування організаційно-правового механізму приватизації. У Законах України було визначено основні принципи, засоби, об'єкти й суб'єкти процесу приватизації тощо. Крім того, щорічно за поданням Кабінету Міністрів України Верховна Рада затверджувала Державну програму приватизації, у котрій зазначались основні цілі, пріоритети, засоби і порядок приватизації державного і відчуження комунального майна, групи об'єктів, які підлягають приватизації, завдання по обсягах приватизації майна, що знаходиться у державній власності, умови й організаційні заходи, що необхідно створити для виконання Програми.

Законодавчою основою роздержавлення і приватизації в Україні були Концепція роздержавлення і приватизації підприємств, землі і житлового фонду, прийняті Верховною Радою України закони “Про власність”, “Про приватизацію майна державних підприємств”, “Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію)”, “Про приватизаційні папери”, “Державні щорічні програми приватизації” та ін.

Закони України «Про приватизацію майна державних підприємств», «Про особливості приватизації майна в агропромисловому комплексі» та «Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію)» втратили чинність на підставі Закону України № 2269-VIII від 18.01.2018 ***“Про приватизацію державного і комунального майна”**. Чинні на даний момент:

Про приватизацію державного житлового фонду: Закон України № 2482-XII. Редакція від 25.07.2018, URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2482-12>

Про приватизаційні папери: Закон України Редакція від 06.12.2012. № 2173-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2173-12>

Приватизація – це платне відчуження майна, що перебуває у державній власності, у тому числі разом із земельною ділянкою державної власності, на якій розташований об'єкт, що підлягає приватизації, на користь фізичних та юридичних осіб, які можуть бути покупцями відповідно до Закону України*з метою підвищення соціально-економічної ефективності виробництва та залучення коштів для здійснення структурної перебудови національної економіки.

Приватизація здійснюється на основі таких **принципів**:

- 1) законності;
- 2) рівноправності і соціальної захищеності громадян;
- 3) достовірного інформування;
- 4) поєднання безоплатності і платності майна, що приватизується, із застосуванням приватизаційних паперів;
- 5) надання пільг на придбання державного майна членом трудових колективів підприємств, що приватизуються;
- 6) пріоритетності прав громадян України;
- 7) додержання антимонопольного законодавства.

Приватизація в Україні – складний і суперечливий процес, котрий поряд із очікуваними для реформованої економіки позитивними наслідками, у процесі її

реалізації виявив і негативні. Відповідно до цілей, методів і результатів, поділяють процес приватизації на **етапи**, що мають певну специфіку й особливості:

Перший – стихійна, тіньова приватизація (середина 1980-х-1992 рік);

Другий – колективно-орендна приватизація (1992-1994рр.);

Третій – сертифікативна або паперова приватизація (1995-1999рр.);

Четвертий – грошова приватизація (2000-дотепер).

1992-1994 р.р. – створення й становлення Фонду державного майна України (ФДМУ), напрацювання нормативної бази, запровадження депозитних рахунків, як уособлення приватизаційних паперів (майнових сертифікатів), домінування у цей період оренди з викупом, котра виявила наявність конфлікту інтересів орендарів і більшості населення, а також нестача інвестиційних ресурсів, інертність в організації й керуванні виробництвом [4].

1995-1999 р.р. – проведення та завершення масової та малої приватизації з використанням приватизаційних сертифікатів, у результаті чого більшість населення так і не стала реальними власниками, почалося формування українського олігархату і соціальне розшарування населення країни.

Цілями цього етапу було залучення інвестицій, а при переході до етапу грошової приватизації (1999р.) – акумулювання коштів, що надходили до бюджету, і саме за цим показником оцінюють успішність проведення приватизації. За дослідженням ФДМУ результати цього етапу приватизації виявились у більш високих показниках діяльності приватизованих підприємств, ніж державних.

2000-2004 р.р. – період інтенсивної приватизації (найбільших та стратегічних об'єктів шляхом індивідуальної приватизації з метою концентрації капіталу й забезпечення ефективного функціонування підприємства після приватизації), а також початок кризи приватизації, котру спричинило неприйняття, починаючи з 2002р. по 2011р., Державної програми приватизації. Головним завданням цього періоду було поповнення бюджету у зв'язку з необхідністю повернення Україною великих закордонних кредитів і сплати відсотків за ними.

2005-2010 р.р. – період посилення кризи приватизаційного процесу, що призвело до її гальмування та зменшення надходжень від приватизації в бюджет, яке було спричинене фінансово-економічною кризою 2008 року.

2011-2018р.р. – етап прискореної приватизації. Збільшення надходжень до державного бюджету, як результат попередніх кроків домінування недержавного сектору економіки. 18 січня 2018 року Верховною Радою набрав чинності закон № 2269-VIII «Про приватизацію державного і комунального майна», котрий спрямований на спрощення і удосконалення процедури приватизації, збільшення темпів приватизації, реалізацію принципів прозорості та відкритості, залучення широкого кола інвесторів до придбання державної власності.

З 1992 р. по 2014 р. роздержавлено більше 130 тисяч об'єктів. Починаючи з 1992 р., в Україні приватизовано 29209 об'єктів державної форми власності з урахуванням 608 об'єктів, розташованих у Автономній Республіці Крим (далі – АР Крим), та 101512 об'єктів комунальної власності з урахуванням 7169 об'єктів, розташованих у АР Крим.

У І півріччі 2015 року в Україні державну форму власності змінили 42 об'єкти, комунальну форму власності 302 об'єкти .

У 2016 році Фонд оголосив понад 1 тис. аукціонів (що є рекордом за 2000-2016 рр.), на яких продав 147 об'єктів, в т.ч. 17 державних пакетів акцій підприємств та близько 130 об'єктів малої приватизації (найбільший показник за 2014-2016 рр.)Протягом звітної періоду в 2017р державну форму власності змінили 83 об'єкти.

Фонд державного майна України (ФДМУ) затвердив перелік підприємств, що підлягають приватизації 2018 року. До списку – майже 100 об'єктів, які за класифікацією належать до групи В, Г (великі та стратегічні підприємства) та Е (акції

та частки, що належать державі у статутному капіталі господарських товариств), зокрема "Сумихімпром", Запорізький титано-магнієвий комбінат та інші.

Цілями приватизації є покриття дефіциту бюджету коштами, отриманими від продажу визначених об'єктів, активізація інвестиційних процесів у відповідних галузях економіки і як наслідок – підвищення економічних, соціальних та інших показників розвитку населення, регіонів, країни.

Позитивні наслідки приватизації

- підвищення ефективності функціонування приватного капіталу;
- модернізація виробництва;
- впровадження новітніх технологій та видів продукції;
- запровадження сучасного менеджменту;
- зростання мотивації до праці;
- поліпшення фінансово-господарського стану підприємств та підвищення ефективності виробництва;
- зростання надходжень до бюджету;
- створення умов для розвитку малого та середнього бізнесу;
- зростання кількості робочих місць; розвиток ринкових інституцій; прискорення структурної перебудови;
- поліпшення інвестиційного клімату;
- створення умов для сталого розвитку економіки та підвищення конкурентоспроможності національної економіки

Негативні наслідки приватизації

- стратифікація та різка поляризація населення за доходами;
- зниження рівня соціальних гарантій;
- монополізація ринків;
- розвиток нелегального бізнесу та зростання тіньового сектору економіки;
- підвищення рівня корупції та хабарництва

Таким чином, приватизація – це інструмент реформування економіки, спрямований на створення виробників, здатних конкурувати не тільки на внутрішніх, а й на зовнішніх ринках. Для цього потрібні значні капіталовкладення у різні галузі економіки України. Це можливо при максимальній ефективності оренди та продажу державного майна через систему ProZorro, врахуванні індивідуальних особливостей об'єктів приватизації, що сприятиме підвищенню ефективності подальшої діяльності приватизованих підприємств.